

JÄMSTÄLLDHETS
MYNDIGHETEN

VÅLDSFÖREBYGGANDE ARBETE MED BARN OCH UNGA

Slutredovisning av regeringsuppdrag om
våldsförebyggande arbete (S2017/07218/RS)

Jämställdhetsmyndigheten

Göteborg, december 2019

Rapport 2019:11

Diarienummer 2019/33 1.1-2

Har du frågor om denna publikation, kontakta:

Katarina Björkgren

Telefon 031-123 45 67

FÖRORD

I regleringsbrevet för 2018 fick Jämställdhetsmyndigheten i uppdrag att sammanställa, sprida och utveckla effektiva arbetsmetoder för våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i en hederskontext. I uppdraget ingick också att sprida och utveckla metoder i universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga, inklusive metoder för att förebygga våld i ungas nära partnerrelationer. Uppdragen har samordnats och delredovisats till Regeringskansliet den 31 december 2018.

I denna rapport slutredovisas Jämställdhetsmyndighetens uppdrag om våldsförebyggande arbete. Myndigheten har i enlighet med uppdraget utgått från *den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor* och från regeringens brottsförebyggande program *Tillsammans mot brott*. En av strategins målsättningar är ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld.

Den 10-åriga nationella strategin innebär att vi går från ett proaktivt istället för reaktivt förhållningssätt i arbetet för att få mäns våld mot kvinnor att upphöra. Slaget ska aldrig utdelas, våldtäkten ska aldrig ske. Det måste vara målsättningen för alla insatser på det våldspreventiva fältet.

Jämställdhetsmyndigheten kan konstatera att kunskap om effektiva metoder och arbetssätt behöver utvecklas för att skapa förutsättningar för en evidensbaserad våldsförebyggande praktik. Vägen framåt för att åstadkomma ett utökat och verkningsfullt våldsförebyggande arbete handlar, enligt Jämställdhetsmyndighetens mening, om att i större utsträckning involvera barn, unga och unga vuxna. Fokus på pojkar och män som möjliggörare för förändringsarbetet är avgörande. Liksom fortsatt och utökad samverkan mellan relevanta myndigheter och organisationer för att stärka förutsättningarna för nationell spridning.

Lena Ag

Generaldirektör för Jämställdhetsmyndigheten

December 2019

INNEHÅLL

FÖRORD	3
SAMMANFATTNING	6
1. BAKGRUND.....	9
1.1. Ett verkningsfullt våldsförebyggande arbete	9
1.2. Våldsförebyggande arbete och Sveriges internationella åtaganden.....	11
1.3. Jämställdhetsmyndighetens uppdrag	13
1.3.1. Uppdrag enligt regleringsbrev.....	13
1.3.2. Utgångspunkter i arbetet med pojkar och unga män i en hederskontext	14
1.3.3. Utgångspunkter arbetet med universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga	16
1.3.4. Utgångspunkter i arbetet med uppdraget om våld i ungas nära partnerrelationer	16
2. UPPDRAGETS GENOMFÖRANDE	18
2.1. Kartläggning och behovsinventering	18
2.1.1. Enkätundersökning om våldsförebyggande arbete	18
2.1.2. Dialogmöten med fokus på unga män och pojkar i en hederskontext.....	19
2.1.3. Dialogmöten med MUCF	20
2.1.4. Dialogmöten med länsstyrelserna.....	21
2.1.5. Dialogmöte om jämställdhetsintegrering i statliga myndigheter och våldsförebyggande arbete	22
2.1.6. Dialogmöte om våldsförebyggande arbete och föräldraskapsstöd.....	23
2.1.7. Dialogmöten om brottsförebyggande och våldsförebyggande arbete ...	25
2.1.8. Dialoger om förvaltning, uppföljning och utvärdering av våldsförebyggande metoder	25
2.2. Nordisk workshop om våldsförebyggande arbete	26
2.2.1. Publikation om nordiska erfarenheter av våldsförebyggande arbete	27
2.3. Internationellt expertmöte	28
2.3.1. Publikation om resultat från internationellt expertmöte	29
2.4. Nationell kampanj om tvångsäktenskap och könsstympning.....	29
2.5. Nationell kampanj om våld i ungas relationer.....	30
2.6. Kunskapsinhämtning om våld i ungas partnerrelationer	33

2.7. Arbete för ökad upptäckt av våld i ungas partnerrelationer	34
2.8. Våldsförebyggande handbok	34
2.9. Samverkan och samordning.....	35
2.10. Publika evenemang.....	36
2.10.1. Konferenser och andra evenemang om våldsförebyggande arbete	36
2.10.2. Seminarium om pojkar och unga män i hederskontext	37
2.10.3. Seminarium om pornografins och mediers roll för jämställdhet.....	37
3. REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER.....	38
3.1 Nationellt och regionalt kompetens- och metodstöd för en våldsförebyggande praktik.....	38
3.1.1 Stöd till regional- och lokal nivå	40
3.1.2 Webbstöd om våldsförebyggande arbete	40
3.1.3 Förvaltning av metoder och forskningsstöd.....	41
3.2 Pojkar och unga män i hederskontext.....	41
3.4 Våld i ungas partnerrelationer	42
3.5 Internationellt erfarenhetsutbyte.....	43
3.6 Barn och ungas röster.....	44
BILAGOR	45

SAMMANFATTNING

En förutsättning för att nå det sjätte jämställdhetspolitiska delmålet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra är ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld. Detta kräver kunskap om vad som är verkningsfullt samt att effektiva våldsförebyggande arbetssätt och metoder utvecklas utifrån det.

Jämställdhetsmyndigheten fick i sitt regleringsbrev för 2018 i uppdrag att inom ramen för arbetet med att nå de jämställdhetspolitiska målen sammanställa, sprida och utveckla effektiva arbetsmetoder för våldsförebyggande arbete med unga män och pojkar i hederskontext. Som ett led i metodutvecklingsarbetet skulle myndigheten under 2018 anordna ett internationellt expertmöte. Myndigheten skulle vidare sprida och utveckla metoder i universellt våldsförebyggande arbete med barn- och unga, inklusive metoder för att förebygga våld i ungas nära partnerrelationer. Myndigheten har i arbetet utgått från den nationella strategin och regeringens brottsförebyggande program *Tillsammans mot brott*. Uppdraget delredovisades till Regeringskansliet den 31 december 2018 och slutredovisades den 31 december 2019.

För att få en bild av arbetet på området genomförde myndigheten under 2018 en enkätundersökning ställd till ett 70-tal svenska myndigheter, organisationer och verksamheter. Enkäten innehöll frågor om erfarenhet eller kännedom om lärande exempel avseende kring våldspreventivt arbete med unga i åldersgruppen 13-25. Enkätundersökningen kompletterades med dialogmöten med ett 50-tal verksamheter och aktörer inom civilsamhälle, kommunal verksamhet och statliga myndigheter som möter och bedriver våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i hederskontext. Enkätsvaren och dialogmötena har sammantaget gett en god bild av hur arbetet på området ser ut. Myndigheten har fått kännedom om ett 30-tal metoder eller metodstöd, varav sju inkluderar metodstöd för arbetet med unga män och pojkar i en hederskontext. Flera metodmaterial inkluderar ett arbete för att motverka och förebygga bl.a. sexualiserat våld i ungas nära relationer. Under två dagar i november 2018 genomförde Jämställdhetsmyndigheten även ett internationellt expertmöte i syfte att samla lärande exempel, kunskap och inspiration för det fortsatta arbetet med att sammanställa, sprida och utveckla våldspreventiva metoder för att arbeta med pojkar och unga män i en hederskontext.

Jämställdhetsmyndigheten har under uppdragstiden påbörjat en strukturerad samverkan med relevanta myndigheter och organisationer för att stärka förutsättningarna för en nationell spridning av kompetens- och metodstöd. Framför allt har länsstyrelserna varit en viktig aktör i arbetet då de är de myndigheter på regional nivå som har ansvar för att ge stöd till genomförande av nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Länsstyrelserna har en väl uppbyggd struktur för att nå landets kommuner.

Tidigare erfarenheter från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF), den myndighet som tidigare hade ansvar för utvecklingen av det våldspreventiva arbetet, har visat att det finns ett stort intresse bland Sveriges kommuner för att utveckla ett sammanhållet våldsförebyggande arbete med genusperspektiv.

MUCF har goda erfarenheter av samverkan med civilsamhällesorganisationer i arbetet med våldsprevention, framförallt gäller detta riksorganisationerna MÄN och Unizon. Även denna erfarenhet har Jämställdhetsmyndigheten tagit tillvara.

Det som tydligt framkommit under uppdragstiden är att kunskap om verkningfulla metoder och arbetssätt ännu är begränsad i en svensk kontext. En orsak till detta kan vara att det våldsförebyggande arbetet i huvudsak har skett i projektform och med osäkra resursmässiga förutsättningar. Metoder och arbetssätt har endast i begränsad utsträckning utvecklats utifrån ett systematiskt tillvägagångssätt, med utgångspunkt i bästa tillgängliga kunskap och beprövad erfarenhet. Det innebär sammantaget svårigheter att rekommendera metoder för spridning och utveckling, men också svårigheter vad gäller att säkra tillgången till effektiva våldsförebyggande metoder och arbetssätt. Jämställdhetsmyndigheten har mot denna bakgrund bedömt att det ännu inte är möjligt att sprida metoder inom det våldspreventiva fältet. Myndigheten har bland annat valt att satsa på kampanjer och publikationer för att sprida kunskap inom uppdraget. Som exempel kan nämnas informationskampanjen *Saknad* för att öka kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck och kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt* vars syfte är att få unga att reflektera över vad som är en bra respektive en dålig relation samt att uppmärksamma professionella på gruppens särskilda utsatthet.

Myndigheten har vidare reviderat handboken *Inget att vänta på* som MUCF tog fram 2015 i samarbete med MÄN och Unizon. Handboken innehåller konkret vägledning för hur ett systematiskt och kunskapsbaserat våldsförebyggande arbete kan struktureras. Handboken sammanför kunskap om våld, genus och prevention på ett och samma ställe och är tänkt som ett bidrag till att sätta en struktur som kan göra det förebyggande arbetet mer effektivt och hållbart över tid.

Jämställdhetsmyndigheten hoppas att handboken kan bli en viktig utgångspunkt i arbetet med att ge stöd regionalt och lokalt i det våldspreventiva arbetet.

Jämställdhetsmyndigheten kan efter uppdragstiden konstatera att det krävs stärkta förutsättningar för utvecklingen av en evidensbaserad våldsförebyggande praktik. Framför allt gäller detta nationell samordning av arbetet med utvärdering och uppföljning av våldsförebyggande metoder och utvecklingen av ett nationellt och regionalt kompetens- och metodstöd för en våldsförebyggande praktik.

Vidare kan konstateras att det fortsatta våldsförebyggande arbetet i högre grad bör omfatta samtliga våldsformer i jämställdhetspolitikens sjätte delmål. Arbetet bör också bedrivas i bred samverkan såväl nationellt som regionalt och stärka ett samlat kunskapsstöd inom närliggande preventionsområden.

Riksdagen har beslutat att inkorporera barnkonventionen i svensk lag från och med den 1 januari 2020. Arbetet med att implementera den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor ska utgå från barnets rättigheter och principen om barnets bästa. Detta innebär att i allt arbete mot mäns våld mot kvinnor ska en förståelse för barns utsatthet ingå.

Flera av barnkonventionens artiklar rör barn och ungas rätt till en vardag fri från våld. Bland annat föreskriver konventionen att barn ska skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp. Konventionen föreskriver också att alla traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa ska avskaffas och att barn ska skyddas från alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. Satsningar på utveckling av ett våldsförebyggande arbete med barn och unga innebär ett arbete med att leva upp till Sveriges internationella åtaganden enligt FN:s konvention om barnets rättigheter.

1. BAKGRUND

En förutsättning för att nå det sjätte jämställdhetspolitiska delmålet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra är ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld. Ett sådant arbete kräver kunskap och en utveckling av våldsförebyggande insatser.

1.1. ETT VERKNINGSFULLT VÅLDSFÖREBYGGANDE ARBETE

Den 1 januari 2017 började regeringens tioåriga nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor gälla.¹ En långsiktig strategi och ett riktat åtgärdsprogram syftar till ett mer målinriktat och samordnat arbete mot mäns våld mot kvinnor. Den nationella strategin har fyra politiska målsättningar:

- 1) Ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld
- 2) Förbättrad upptäckt av våld samt starkare skydd och stöd för våldsutsatta kvinnor och barn
- 3) Effektivare brottsbekämpning
- 4) Förbättrad kunskap och metodutveckling

Förebyggande arbete är en central aspekt av samtliga fyra målsättningar i den nationella strategin. Hittills har samhällets arbete tenderat att hantera våldets konsekvenser snarare än dess orsaker. Regeringens ambition är att genomföra ett perspektivskifte och fokusera på att förebygga våldet. Det krävs effektiva åtgärder för att förhindra både att våld utövas och att våld upprepas. Det behövs även ett bredare och mer konstruktivt engagemang av män och pojkar än tidigare och en uppgörelse med normer som rättfärdigar våld. Arbetet ska nå alla grupper i samhället och utvecklas på flera arenor.

¹ *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid.* (Skr. 2016/17:10). Kap 5. En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Elanders, november 2016.

Exempel på arenor och verksamheter för förebyggande insatser är förskolan, skolan, universitetet, högskolan, vuxenutbildningen, elevhälsan, olika verksamheter inom hälso- och sjukvården, idrotten, trossamfunden och annat föreningsliv, den kommunala familjerätten, föräldraskapsstödet inklusive familjerådgivningen, vissa delar av socialtjänsten samt samhällsorienteringen för nyanlända.

Överlag slår strategin fast att det förebyggande arbetet ska beakta bakgrundsfaktorer av betydelse för förekomst av våld mot kvinnor och flickor samt främja alternativ till våld i sammanhang där dessa faktorer är relevanta och möjliga att påverka. På ett grundläggande plan handlar det om att utmana föreställningar om makt och maskulinitet som rättfärdigar våld, samt normer som inskränker kvinnors och flickors självbestämmande över t.ex. sexualitet, barnafödande, ekonomi, utbildning och relationer.

Ett våldsförebyggande arbete som beaktar bakgrundsfaktorer av betydelse för att våld uppstår, kräver kunskaper om dessa bakgrundsfaktorer, men även kunskap om hur dessa faktorer kan påverkas genom våldsförebyggande insatser. Kunskap om verkningsfulla metoder och arbetssätt för att förebygga att våld över huvud taget uppstår är dock ännu begränsad.² Utredningen om en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor³ konstaterar att det finns få noggrant utvärderade tidigt våldsförebyggande program i världen som riktar sig till män och pojkar. Det hänger delvis samman med att sådana och andra våldsförebyggande program hittills har varit relativt småskaliga, bedrivits i projektform och ofta haft osäkra resursmässiga förutsättningar.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) har inom ramen för tidigare regeringsuppdrag identifierat ett antal internationellt beprövade våldsförebyggande program, som utvärderats med lovande resultat. I nuläget finns dock endast två av dessa program översatta till svenska, varav endast ett finns tillgängligt för spridning i en svensk kontext - det amerikanska våldsförebyggande programmet Mentors in Violence Prevention - på svenska Mentorer i Våldsprevention (MVP).

² Program som förebygger våld mellan barn, unga eller unga vuxna, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, upplysningstjänst. Publicerad 2017-05-12

³ *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Slutbetänkande av Utredningen som ska föreslå en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor.* (SOU 2015:55) Elanders 2015.

1.2. VÅLDSFÖREBYGGANDE ARBETE OCH SVERIGES INTERNATIONELLA ÅTAGANDEN

Riksdagen har beslutat att inkorporera barnkonventionen i svensk lag från och med den 1 januari 2020. Arbetet med att implementera den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor ska utgå från barnets rättigheter och principen om barnets bästa. Detta innebär att i allt arbete mot mäns våld mot kvinnor ska en förståelse för barns utsatthet ingå.

Flera av barnkonventionens artiklar rör barn och ungas rätt till en vardag fri från våld. Bland annat föreskriver konventionen att barn ska skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp. Konventionen föreskriver också att alla traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa ska avskaffas och att barn ska skyddas från alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp.⁴

Ett våldsförebyggande arbete med barn och unga har också betydelse för Sveriges åtaganden enligt Agenda 2030,⁵ där det femte målet är att uppnå jämställdhet och alla kvinnors och flickors egenmakt. I Agenda 2030 konstateras att alla former av våld mot kvinnor och flickor drabbar såväl individen som samhället i stort och utgör ett hinder för jämställdhet och utveckling. Sociala normer och sedvänjor som sanktionerar ojämställdhet och våld mot kvinnor och flickor måste förändras. Flera av delmålen inom Agenda 2030 har bäring på det våldsförebyggande arbetet. Det gäller exempelvis delmålen om att avskaffa alla former av våld mot alla kvinnor och flickor i det offentliga och privata rummet, inklusive människohandel, sexuellt utnyttjande och andra typer av exploatering. Det gäller även delmålet om att avskaffa alla skadliga sedvänjor, såsom barnäktenskap, tidiga äktenskap och tvångsäktenskap samt könsstympning av flickor och kvinnor.

Den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor är en del i Sveriges arbete med att leva upp till sina åtaganden enligt Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet, även kallad Istanbulkonventionen.⁶ Konventionen som trädde i kraft i Sverige 2014 slår fast att våldsförebyggande arbete är avgörande för att kunna uppnå jämställdhet mellan kvinnor och män.

⁴ Sveriges överenskommelser med främmande makter. *FN:s konvention om barnets rättigheter*, New York 1989, Nr 20 (SÖ 1990:20)

⁵ *Att förändra vår värld: Agenda 2030 för hållbar utveckling* Regeringskansliet

⁶ *Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet*, Europarådets fördragsserie nr. 210, 2011.

Det tredje kapitlet i konventionen rör förebyggande arbete och föreskriver bland annat att parterna ska:

- Vidta nödvändiga åtgärder för att främja förändringar i kvinnors och mäns sociala och kulturella beteendemönster i syfte att utrota fördomar, sedvänjor, traditioner och all annan praxis som utgår från föreställningen om kvinnors underordning eller från stereotypa roller för kvinnor och män
- Vidta nödvändiga åtgärder för att uppmuntra alla samhällsmedlemmar, särskilt män och pojkar, att aktivt bidra till att förebygga alla former av våld som faller inom ramen för konventionen
- Säkerställa att kultur, sedvänja, religion, tradition eller så kallad heder inte ska kunna betraktas som ett rättfärdigande av någon våldshandling som faller inom ramen för konventionen
- Regelbundet och på alla nivåer främja eller genomföra kampanjer och program för ökad medvetenhet, inbegripet i samarbete med nationella människorättsinstitutioner och jämställdhetsorgan, det civila samhället och frivilligorganisationer, särskilt kvinnoorganisationer, när så är lämpligt, för att öka allmänhetens medvetenhet om och förståelse för hur alla former av våld som faller inom ramen för denna konvention tar sig uttryck, dess konsekvenser för barn och behovet av att förebygga detta våld

Parterna ska enligt konventionen på alla nivåer erkänna, uppmuntra och stödja det arbete som berörda frivilligorganisationer och det civila samhället utför för att bekämpa våld mot kvinnor och skapa ett effektivt samarbete med dessa organisationer.

I stort överensstämmer den nationella strategin med Istanbulkonventionens tillämpningsområden.

1.3. JÄMSTÄLLDHETSMYNDIGHETENS UPPDRAG

Den 1 januari 2018 inrättades Jämställdhetsmyndigheten.

Jämställdhetsmyndigheten är förvaltningsmyndighet för frågor som rör jämställdhetspolitiken. Myndigheten ska främja ett systematiskt, sammanhållet och effektivt genomförande av jämställdhetspolitiken på alla nivåer i samhället, såväl nationellt som regionalt och lokalt. Ett av myndighetens ansvarsområden är att på nationell nivå ge stöd till genomförande av den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Myndigheten ska även inom sitt ansvarsområde samla och sprida kunskap baserad på forskning och beprövad erfarenhet och verka för en kunskapsbaserad praktik. Jämställdhetsmyndigheten ska även främja utvecklingen av förebyggande insatser mot mäns våld mot kvinnor, inkluderat hedersrelaterat våld och förtryck, prostitution och människohandel för alla ändamål samt mot våld i samkönade relationer.⁷

1.3.1. Uppdrag enligt regleringsbrev

I regleringsbrev för budgetåret 2018 avseende Jämställdhetsmyndigheten har myndigheten fått i uppdrag att sammanställa, sprida och utveckla effektiva arbetsmetoder för våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i en hederskontext. Som ett led i metodutvecklingsarbetet har myndigheten haft i uppdrag att genomföra ett internationellt expertmöte. Myndigheten har därtill haft i uppdrag att sprida och utveckla metoder i universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga, inklusive metoder för att förebygga våld i ungas nära partnerrelationer.

I arbetet ska Jämställdhetsmyndigheten utgå från den nationella strategin och regeringens brottsförebyggande program *Tillsammans mot brott*. Uppdragen ska samordnas och delredovisas till Regeringskansliet senast den 31 december 2018, och slutredovisas senast den 31 december 2019.⁸

⁷ Förordning (2017:937) med instruktion för Jämställdhetsmyndigheten

⁸ Regeringsbeslut 11:5, S2017/07218/RS (delvis)

1.3.2. Utgångspunkter i arbetet med pojkar och unga män i en hederskontext

Som konstaterats slår regeringens nationella strategi fast att det behövs ett bredare och mer konstruktivt engagemang av män och pojkar än tidigare. En utgångspunkt för Jämställdhetsmyndighetens arbete med uppdraget rörande våldsförebyggande metoder för pojkar och unga män i en hederskontext har således varit att fokusera på pojkar och unga mäns deltagande i jämställdhetsarbetet. Ett sådant fokus kräver ytterligare kunskapsinhämtning kring förutsättningar för att inkludera och engagera pojkar och unga män i det våldsförebyggande arbetet. Denna kunskap är i nuläget i hög grad erfarenhetsbaserad.

En annan utgångspunkt i Jämställdhetsmyndighetens arbete är den kunskap som finns kring pojkar och unga mäns dubbla roller i en hederskontext. Pojkar och unga män i en hederskontext kan både utsättas för våld och förtryck och utöva våld och förtryck mot någon annan, exempelvis systrar eller mamma.⁹ Jämfört med flickor och kvinnor i en hederskontext har pojkar och män större rörelsefrihet och omfattas av andra normer än de som flickor och kvinnor förväntas förhålla sig till. Det finns dock starka begränsande föreställningar om vad som förväntas av en man som lever i en hederskontext.

Dessa föreställningar är i hög grad kopplade till destruktiva maskulinitetsnormer där kontroll av systrar och andra kvinnliga släktingar är ett av uttrycken. Pojkar och unga män som på olika sätt bryter mot de normer de förväntas följa, genom att bryta mot en stark heteronorm eller inte kontrollerar sin omgivning, kan straffas genom begränsningar, hot, våld och så kallade uppfostringsresor.

Till Utrikesdepartementet har det kommit in 25 ärenden under 2018 gällande uppfostringsresor. Majoriteten är pojkar och män, medan fyra ärenden rörde flickor och kvinnor. Orsaken till resorna är dock inte alltid klarlagda. I 13 av ärendena har individerna återvänt till Sverige. Majoriteten av de pojkar som identifierats som bortförda ur Sverige har varit i kontakt med en eller flera myndigheter innan de blev utförda ur landet.¹⁰

⁹ Länsstyrelsen Östergötlands webbplats om hedersförtryck <http://www.hedersfortryck.se/hedersfortryck/vad-ar-hedersrelaterat-vald-och-fortryck/kollektivistiska-strukturer/utsatta-och-forovare/> (hämtat den 13 december 2019).

¹⁰ Enheten för konsulära och civilrättsliga ärenden, sektionen för familjekonfliktsfrågor. Utrikesdepartementet

Samhällets stereotypisering och framställning av pojkar och unga män såväl generellt som i en hederskontext begränsar deras möjligheter att vara aktiva samhällsmedborgare. Stereotypa föreställningar kan också påverka myndigheters (icke) agerande när det kommer till målgruppen. Detta avspeglas bland annat i rapporten *Lika läge för alla? om omotiverade skillnader i den sociala barn- och ungdomsvården* som Myndigheten för vård- och omsorgsanalys gav ut 2018.¹¹ Av rapporten framgår bland annat att pojkar med utländsk bakgrund är den grupp som bedömts vara i minst behov av stöd från socialtjänsten, och den grupp där samtycke till insatser saknas i störst utsträckning.

Under de möten som Jämställdhetsmyndigheten genomfört med företrädare för olika myndigheter och aktörer, som bland annat Länsstyrelsen Östergötland, Centrum för våldsbejakande extremism (CVE), Polismyndigheten och socialtjänst, har det framkommit att dessa aktörer ser att det finns ett samband mellan hedersrelaterat våld och förtryck, radikalisering, gängkriminalitet och framväxten av parallella kollektivistiska samhällsstrukturer präglade av släkt och klientillhörighet. I samma familj kan det exempelvis finnas en flicka som gifts bort och en pojke som är kriminell och radikaliserad. Att det kan finnas ett samband framkommer även i flera rapporter från försvarshögskolan.¹² Mot denna bakgrund finns det därför ett behov av att vidare belysa detta och hur ett förebyggande arbete, tidig upptäckt och samverkan mellan olika myndigheter kan leda till att bryta denna destruktiva utveckling.

Genomförda kartläggningar gällande omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck¹³ visar även delvis på oroande aspekter hos vissa unga pojkar när det gäller synen på jämställdhet, flickors rättigheter och lagstiftning som t.ex. lagstiftning mot könsstympning av flickor och kvinnor. Liknande oroande tendens finns även när det gäller synen på jämställdhet och hedersnormer i den World Values Survey-undersökning som genomfördes i Sverige 2018. Bland annat verkar unga migranternas attityder var mer accepterande än äldres¹⁴ vad gäller värderingar som omfattade hedersrelaterat våld och förtryck.

¹¹ Myndigheten för vård- och omsorgsanalys *Lika läge för alla? Om omotiverade skillnader inom den sociala barn- och ungdomsvården* Rapport 2018:10. ÅTTA.45 Tryckeri.

¹² Henrik Häggström, Hans Brun, Amri Rostami, Magnus Nordmark, Helene Lööv, Per Brinkemo, *Antagonistiska hot och dess påverkan på lokalsamhället* Försvarshögskolan (2019): Arkitektkopia AB, Bromma 2019; Magnus Ranstorp, Filip Ahlin, Peder Hyllengren och Magnus Normark *Mellan salafism och salafistisk jihadism - Påverkan mot och utmaningar för det svenska samhället* Centrum för totalförsvaret och samhällets säkerhet (CTSS) Försvarshögskolan (2018): Arkitektkopia AV Bromma 2018.

¹³ Kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck i Göteborg, Malmö och Stockholm, Örebro universitet (2018); Mariet Ghadimi och Serine Gunnarsson *Ung 018 - Kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala*, TRIS (januari 2019).

¹⁴ Bi Puranen *Med migranternas röst. Den subjektiva integrationen*. Institutet för framtidsstudier. (2019:2) Elanders, 2019.

Sammantaget menar Jämställdhetsmyndigheten att dessa kartläggningar och rapporter ger anledning till oro och tydliggör behovet av fortsatta satsningar inom området för att identifiera samband och motverka negativa maskulinitetsnormer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Jämställdhetsmyndigheten ser att det är ett utvecklingsområde för flera aktörer, däribland socialtjänsten, att stärka kunskaper om pojkar och unga män i hederskontext både som våldsutövare och våldsutsatta.

1.3.3. Utgångspunkter arbetet med universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga

Som konstaterats tidigare är en av ambitionerna i den nationella strategin att utveckla ett brett våldsförebyggande arbete på flera arenor samtidigt, med beaktande av bakgrundsfaktorer för att våld uppstår.

Jämställdhetsmyndighetens arbete med universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga har utgått från strategins målsättning om ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld, men också från strategimålsättningen om förbättrad kunskap och metodutveckling.

De kunskaper som MUCF samlat inom ramen för tidigare regeringsuppdrag om våldsförebyggande arbete med barn och unga har Jämställdhetsmyndigheten strävat efter att tillvarata och förvalta. Det gäller såväl kunskaper om verksamma universellt våldspreventiva metoder som verksamma preventionsmodeller för ett brett våldsförebyggande arbete med barn och unga. Bristen på effektutvärderade våldsförebyggande metoder som finns tillgängliga i svensk kontext innebär dock att Jämställdhetsmyndigheten har fokuserat på att komplettera den befintliga, samlade erfarenhetsbaserade kunskapen om universellt våldsförebyggande arbete med barn och unga i Sverige, samt att utreda hur nationella stödstrukturer för utvecklingen av en evidensbaserad våldsförebyggande praktik kan stärkas.

1.3.4. Utgångspunkter i arbetet med uppdraget om våld i ungas nära partnerrelationer

En annan viktig utgångspunkt i den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor är att flickors och unga kvinnors utsatthet för våld måste uppmärksammas i högre utsträckning.

Jämställdhetsmyndighetens arbete med metoder för att förebygga våld i ungas partnerrelationer har utgått från strategins målsättning om ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld. Utifrån bakgrunden att möjligheterna till stöd och skydd ser olika ut beroende på var den utsatta bor och vad hen blivit utsatt för, bedömer Jämställdhetsmyndigheten att arbetet mot våld i ungas partnerrelationer också måste utgå från strategins målsättning om förbättrad upptäckt och starkare skydd mot våld. Det behövs också mer forskningsbaserad kunskap kring frågan, varför myndighetens arbete även utgått från strategins målsättning om förbättrad kunskap och metodutveckling.

Frågan om kommersialisering och exploatering av kvinno- och flickkroppen, i medier, pornografi och reklam som syftar till att reproducera föreställningar om kvinnors underordning är ett område som har stor betydelse i arbetet med unga och i arbetet mot våld i ungas partnerrelationer.¹⁵ Jämställdhetsmyndigheten har därför påbörjat ett arbete för att belysa området med syfte att öka kunskapen och förståelsen för hur traditionell media, reklam och pornografi formar föreställningar om kön. Arbetet kommer också att inkludera frågor om hur digitalisering kan påverka utövandet av våld i ungas partnerrelationer, samt kopplingar mellan våld i ungas partnerrelationer, sexuella trakasserier och pornografi. Även frågan om hur digitalisering kan användas för att förebygga våldet behöver belysas. Jämställdhetsmyndigheten ser detta som en viktig pusselbit i det våldspreventiva arbetet och bedömer att ett systematiskt och målinriktat arbete bör utvecklas med särskilt fokus på området.

En viktig del i myndighetens förebyggande arbete har varit att medverka som samverkanspart och bidra till utveckling av en nationell universell kampanj för att uppmärksamma våld i ungas partnerrelationer. Kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt* riktas till unga genom inlägg i sociala medier men även genom tryckt material som distribuerades till aktörer, över hela landet, som i sina verksamheter möter unga. Syftet med kampanjen är att uppmärksamma våld i ungas partnerrelationer som ett samhällsproblem, samt att sätta fokus på, samla och sprida kunskap om frågan då detta är en förutsättning för att våldsförebyggande metoder på universell nivå ska kunna utvecklas.

¹⁵ *Folkhälsomyndigheten *Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter i Sverige 2017*, 48. Resultat från befolkningsundersökning SRHR2017 Publicerad 28 maj 2019. Uppdaterad 6 september 2019; Stanley N, Barter C, Wood M, Agthae N, Larkins C, Lanau A och Överlien C, *Pornography, Sexual Coercion and Abuse and Sexting in Young People's Intimate Relationships: A European Study*, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol 33, Issue 19, 2018

2. UPPDRAGETS GENOMFÖRANDE

Inom ramen för uppdraget om arbetsmetoder för våldsförebyggande arbete har Jämställdhetsmyndigheten genomfört ett flertal nationella dialogmöten. Genomförandet har även innefattat nordiskt och internationellt erfarenhetsutbyte, medverkan i nationella kampanjer och revidering av en nationell våldsförebyggande handbok.

2.1. KARTLÄGGNING OCH BEHOVSINVENTERING

Jämställdhetsmyndigheten har skapat en nulägesbeskrivning av våldsförebyggande arbete med barn och unga. Genom kartläggningar och behovsinventeringar har stora mängder arbetssätt och metoder identifierats. Framförallt har myndigheten i de många dialoger som genomförts identifierat utvecklingsbehov, framgångsfaktorer och samordningsvinster i arbetet med att utveckla strukturella förutsättningar för en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik där effektiva arbetssätt och metoder kan utvecklas och upprätthållas.

2.1.1. Enkätundersökning om våldsförebyggande arbete

Inom ramen för uppdraget genomförde Jämställdhetsmyndigheten under 2018 en enkätundersökning ställd till ett 70-tal svenska myndigheter, organisationer och verksamheter med frågor om erfarenhet eller kännedom om lärande exempel avseende metoder för våldspreventivt arbete med unga i åldersgruppen 13-25. Enkätsvaren visade på kännedom om ett 30-tal metoder eller metodstöd, varav sju inkluderar metodstöd för arbetet med unga män och pojkar i en hederskontext.¹⁶ Flera metodmaterial inkluderar ett arbete för att motverka och förebygga bl.a. sexualiserat våld i ungas nära relationer.

¹⁶ Jämställdhetsmyndigheten *Våldsförebyggande arbete, Sammanställning av Jämställdhetsmyndighetens enkät avseende nationellt arbete med våldsprevention* (juni 2018)

Enkätsvaren visade också på kännedom om den kunskapsproduktion och metodutveckling kring våldsförebyggande arbete med en genusförändrande ansats som tidigare bedrivits av MUCF i nära samverkan med bl.a. civilsamhällesorganisationerna MÄN och Unizon. Inom det universellt våldsförebyggande arbetet med barn och unga indikerar undersökningen att metoderna MVP och *Machofabriken* har fått särskilt stor spridning. Några aktörer lyfter också fram program för föräldraskapsstöd som exempel på universellt våldsförebyggande insatser.

2.1.2. Dialogmöten med fokus på unga män och pojkar i en hederskontext

För att kunna inkludera, engagera och möjliggöra pojkar och unga mäns deltagande i det våldsförebyggande arbetet, behöver vi förstå vilken kontext och situation de befinner sig i. Som komplement till enkätundersökningen har Jämställdhetsmyndigheten genomfört dialogmöten med ett 50-tal svenska verksamheter och aktörer inom civilsamhälle, kommunal verksamhet och statliga myndigheter som möter och bedriver våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i hederskontext. Genom dessa möten har ytterligare arbetssätt och metoder identifierats och dialoger har förts kring framgångsfaktorer och utmaningar i arbetet. Som exempelvis:

- Det finns stora lokala behov av löpande stöd i arbetet med att utveckla och implementera metoder för det våldsförebyggande arbetet.
- Det finns behov av att arbeta med lokal och målgruppsnära anpassning av metoder som visat lovande resultat internationellt.
- Förutsättningar för ett områdesbaserat, förebyggande arbete behöver stärkas i Sverige.
- Inkludering av barn och unga är en förutsättning för att kunna utveckla metoder och arbetssätt med tydlig relevans för målgrupper som pojkar och unga män i en hederskontext.
- Metoder som utvecklas bör ta avstamp i en intersektionell problemförståelse, exempelvis genom att beakta kunskaper om hur migrationsprocesser påverkar uppfattningen om maskuliniteter eller kunskaper om hbtq-ungdomars särskilda utsatthet för våld.

2.1.3. Dialogmöten med MUCF

Genom de tidigare regeringsuppdrag som MUCF hade till och med 2017 vad gäller att främja användningen av effektiva våldsförebyggande program, har viktiga erfarenheter gjorts och en grund har lagts för att etablera genusförändrande våldsprevention som fält i Sverige. Dessa erfarenheter har Jämställdhetsmyndigheten varit angelägen om att ta till vara och har därför haft fördjupade dialogmöten med MUCF kring det tidigare arbete som bedrivits. MUCF har beskrivit att det finns ett stort intresse bland Sveriges kommuner för att utveckla ett sammanhållet våldsförebyggande arbete med genusperspektiv som lyfter vikten av tidiga våldsförebyggande insatser. Över 100 kommuner och stadsdelar har till och med 2017 tagit del av MUCF:s kunskapsstöd kring våldsförebyggande arbete.

MUCF beskriver att det funnits större efterfrågan på kunskaps- och metodstöd i utvecklingen av våldsförebyggande arbete, från kommuner och andra organisationer, än vad myndigheten kunnat svara upp mot under uppdragstiden. De kommuner som MUCF haft kontakt med efterfrågar också stöd i förankringsarbete, implementering och uppföljning, liksom kunskaps- och metodstöd anpassat till de olika yrkesgrupper som kan vara aktuella i ett våldsförebyggande arbete med barn och unga.

Samverkan med länsstyrelserna och civilsamhällesorganisationerna MÄN och Unizon beskrivs av MUCF som en förutsättning och en framgångsfaktor i arbetet. I samverkan har nämnda myndigheter och organisationer tillsammans med Sveriges kommuner och regioner (SKR) bland annat genomfört nationella konferenser om våldsförebyggande arbete inom ramen för den årligen återkommande kampanj- och aktivitetsveckan *En vecka fri från våld*.

MUCF och länsstyrelserna har därutöver sedan 2016 samverkat kring genomförandet av nationella och regionala processdagar och konferenser med syfte att intressera nya aktörer för ett våldspreventivt utvecklingsarbete, men också för att stötta de kommuner som redan påbörjat ett sådant arbete.

Att den nationella samverkan har inkluderat samverkan med civilsamhällesaktörer lyfts som en framgångsfaktor i de dialoger som Jämställdhetsmyndigheten fört med MUCF. Exempelvis lyfter man att det är av betydelse att ta till vara den erfarenhet som organisationen MÄN har gjort genom satsningen *En kommun fri från våld* och genom att stötta kommuner och stadsdelar att införa ett arbete med den våldsförebyggande metoden MVP.

2.1.4. Dialogmöten med länsstyrelserna

Då Jämställdhetsmyndigheten har ansvar för att ge stöd för genomförandet av den nationella strategin på nationell nivå och länsstyrelserna har ansvar för att ge stöd för genomförandet av strategin på regional nivå finns behov av att arbeta för en gemensam plattform i det våldsförebyggande arbetet.

Jämställdhetsmyndigheten har en löpande samverkan med länsstyrelserna och medverkar regelbundet i länsstyrelsernas nationella nätverksmöten. Därutöver har Jämställdhetsmyndigheten samarrangerat temadialoger med länsstyrelserna under uppdragsperioden kring våldsförebyggande arbete.

Under två dagar i juni 2018 var landets länsstyrelser inbjudna till en nationell träff på temat våldsförebyggande arbete. Syftet med träffen var förstärkt samsyn och samordning kring omhändertagandet av uppdraget att främja utvecklingen av våldsförebyggande arbete. Över hälften av länsstyrelserna deltog med personal från området mäns våld mot kvinnor, brottsförebyggande arbete, ANDT, föräldraskapsstöd och integration.

Som ett resultat av dialogträffen 2018 konstaterades bland annat att:

- Det finns fortsatta behov av kompetensstöd kring våld, genus och prevention för länsstyrelsernas utvecklingsledare. Det är även angeläget att skapa gemensamma sammanhang och en nationell samordning kring de regionala uppdragen. Därför behövs fler kompetenshöjande insatser till länsstyrelserna från Jämställdhetsmyndigheten kring det våldspreventiva uppdraget, gärna tillsammans med SKR och myndigheter med liknande uppdrag, t.ex. Brottsförebyggande rådet (Brå), Skolverket, Folkhälsomyndigheten och Polismyndigheten.
- Länsstyrelserna behöver stöd i arbetet med att samordna och formalisera implementeringsstödet inom olika former av preventivt arbete. Särskilt angeläget är behovet av att göra en gemensam paketering av implementeringsstödet kring prevention på universell nivå.
- Det uppstår hinder i det gemensamma preventiva arbetet inom det sociala hållbarhetsområdet på regional nivå då olika områden använder olika begrepp. Här efterfrågas ett kunskapsstöd och ett kommunikativt stöd kring ett gemensamt språkbruk.
- Det behövs fortsatta insatser för att få en samsyn mellan olika sakområden inom länsstyrelserna kring jämställdhetsfrågor, liksom ett stöd i arbetet med jämställdhetsintegrering genom alla led i styrkedjan.

I juni 2019 var landets länsstyrelser åter igen inbjudna till en nationell träff på temat våldsförebyggande arbete. Syftet med träffen var att utarbeta en gemensam riktning för stöd till en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik. Träffen hade också som mål att inspirera till ett utvecklat våldsförebyggande arbete genom erfarenhetsutbyte över länsgränserna. Flertalet länsstyrelser deltog med personal från området mäns våld mot kvinnor, samt särskilt sakkunniga inom jämställdhet.

Som ett resultat av dialogträffen 2019 konstaterades bland annat att:

- Länsstyrelsernas bör fungera som katalysatorer för ett våldsförebyggande arbete genom att ge stöd i uppstarten av arbetet till lokala aktörer.
- De kommuner som bedriver ett våldsförebyggande arbete bör därutöver kunna vända sig till länsstyrelserna för löpande kunskaps- och processtöd gällande våldsförebyggande arbete, inkluderat stöd i en hållbar implementering av nya arbetssätt.
- Det våldsförebyggande arbetet med en genusförändrande ansats kan fungera som en utgångspunkt för regionalt samarbete inom hela jämställdhetsområdet, i samverkan mellan utvecklingsledare som driver arbetet mot mäns våld mot kvinnor och särskilt sakkunniga inom jämställdhetsintegrering. En startpunkt för ett sådant arbete bör vara att identifiera hur ett brett våldsförebyggande arbete kan påverka alla jämställdhetspolitiska delmål.
- Det våldsförebyggande arbetet måste samordnas och ske i bred samverkan inom hela sociala hållbarhetsområdet.
- Länsstyrelserna efterfrågar stöd från Jämställdhetsmyndigheten i hur de kan utgöra ett kunskaps- och processtöd för lokala aktörer i utvecklingen av en våldsförebyggande praktik. Den våldsförebyggande handboken *Inget att vänta på* kan utgöra en bra kunskapsgrund, men behöver kompletteras med utbildning om hur handboken kan användas i praktiken och med andra kunskapsstödande material.

2.1.5. Dialogmöte om jämställdhetsintegrering i statliga myndigheter och våldsförebyggande arbete

Under Jämställdhetsmyndighetens spridningskonferens i december 2019 om erfarenheterna från de närmare 60 myndigheter som haft regeringsuppdrag att stärka och vidareutveckla arbetet med jämställdhetsintegrering i myndigheter (JiM), arrangerade Jämställdhetsmyndigheten ett pass som satte problemet med unga mäns våld i centrum. Passet samarrangerades med Skolverket, Kriminalvården, SKR samt organisationerna MÄN och Unizon och lyfte bland annat frågor om statliga myndigheters möjligheter att bidra till att lösa det jämställdhetspolitiska problemet med pojkar och mäns våld.

Som ett resultat av dialogerna under passet framfördes bland annat att:

- Det krävs ett tydligare ledarskap inom den svenska förvaltningen för ökad prioritering av arbetet mot pojkar och mäns våld. För att fler statliga myndigheter ska bidra till att förebygga mäns och pojkars våld behövs i vissa fall särskilda regeringsuppdrag med ett uttalat fokus att förebygga våld.
- Många statliga myndigheter behöver stärka sin kunskap om pojkar och mäns våld mot flickor och kvinnor, och hur denna kunskap kan tillämpas i arbetet med jämställdhetsintegrering. Inom flera statliga myndigheter saknas den gemensamma kunskapsgrund och det gemensamma språkbruk som är nödvändigt för att synliggöra våld som en jämställdhetsfråga och bidra till att lösa det jämställdhetspolitiska problemet.

2.1.6. Dialogmöte om våldsförebyggande arbete och föräldraskapsstöd

Jämställdhet och det jämställda föräldraskapet är grundläggande utgångspunkter som ska genomsyra arbetet med föräldraskapsstöd i Sverige. Såväl den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor som den nationella strategin för ett stärkt föräldraskapsstöd¹⁷ uttrycker att föräldraskapsstödet på ett tydligare sätt bör bidra till ett mer jämställt föräldraskap, som kan bidra till att motverka mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och föräldrars våld mot barn.

Föräldraskapsstöd bör vara en del i en universellt våldsförebyggande praktik med barn och unga som målgrupp. Genom att vända sig till föräldrar till yngre barn inkluderas i det våldsförebyggande arbetet även barn som ännu inte börjat förskola eller skola.

Jämställdhetsmyndigheten, Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) och länsstyrelserna bidrar på olika sätt till att stärka det jämställda föräldraskapet och motverka mäns våld mot kvinnor, bland annat genom uppdrag om att erbjuda kunskapsstöd och främja utvecklingen av preventiva insatser. I genomförandet av de nationella uppdragen inom preventionsområdet är det angeläget att främja ett systematiskt, sammanhållet och effektivt genomförande på alla nivåer i samhället, såväl nationellt som regionalt och lokalt. Mot denna bakgrund sammankallade Jämställdhetsmyndigheten, MFoF och länsstyrelserna till ett nationellt dialogmöte kring föräldraskapsstöd och våldsprevention i maj 2019.

¹⁷ En nationell strategi för ett stärkt föräldraskapsstöd Regeringskansliet Socialdepartementet (2018).

De inbjudna aktörerna, myndigheter, kommunala verksamheter samt organisationer har erfarenheter kring stöd till ett jämställt föräldraskap eller erfarenheter av att arbeta med föräldraskapsstöd inom ramen för ett uttalat våldsförebyggande arbete. Syftet med dialogmötet var att bidra till en samlad nationell lägesbild av det arbete som pågår med föräldraskapsstöd som främjar jämställdhet och förebygger våld genom de verksamheter som bedrivs av kommuner, landsting, regioner och andra föräldraskapsstödjande aktörer.

Dialogmötet utmynnade i följande övergripande förslag för ett framtida jämställt föräldraskapsstöd med potential att förebygga och motverka våld mot barn och unga:

- Föräldraskapsstödet behöver samordnas och struktureras både på nationell, regional och lokal nivå samt på de olika preventionsnivåerna. Det behöver definieras när föräldraskapsstöd är våldsförebyggande och hur samordning och samverkan ska ske nationellt, regionalt och lokalt.
- Ett konkret, verksamhetsanpassat stöd behöver erbjudas av nationella och regionala aktörer för att möjliggöra analyser och utveckling av den egna verksamheten på lokal nivå.
- Plattformer för lärande i att leda grupper/samtal behöver stärkas. Det behöver utbildas fler utbildare inom professionen. Det stöd som andra yrkesgrupper fått i form av utbildning, rutiner och vägledning kring arbetet med våld i nära relationer bör erbjudas även personal som arbetar med föräldraskapsstöd.
- SKR:s arbete med att engagera fler män till vårdande yrken är betydelsefullt.
- Socialtjänsten bör ges förutsättningar att stärka det uppsökande och (vålds-) förebyggande uppdraget i samverkan. I kommunernas våldsförebyggande arbete bör föräldraskapsstöd inkluderas.
- Samverkan mellan det offentliga och det ideella föräldraskapsstödet kan bidra till att fler män och kvinnor med olika bakgrund nås av föräldraskapsstödjande insatser. Idéburet offentligt partnerskap (IOP) skulle kunna prövas för att formalisera samverkan och stärka kvaliteten.
- För den framtida utvecklingen behöver det genomföras studier av vad som verkligen gör skillnad. I de försöksverksamheter som pågår behöver ställas rätt frågor: Gör man rätt saker, och får det någon effekt?
- Kunskapen behöver utvecklas kring hur föräldraskapsstöd kan vara våldsförebyggande. Mer forskning krävs och de kunskaper som finns behöver sammanställas och spridas.

2.1.7. Dialogmöten om brottsförebyggande och våldsförebyggande arbete

Jämställdhetsmyndigheten ska i arbetet med de våldsförebyggande uppdragen enligt regleringsbrev för 2018 utgå från den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, men också regeringens brottsförebyggande program *Tillsammans mot brott*.¹⁸

Av regeringens brottsförebyggande program framgår att ett jämställdhetsperspektiv behöver integreras i allt brottsförebyggande arbete. När det handlar om att förebygga våldsbrott, sexualbrott och människohandel för sexuella ändamål konstaterar regeringen att det är särskilt viktigt att ta tillvara och sprida kunskap om destruktiva maskulinitetsnormer, i synnerhet bland unga. En viktig del i ett kunskapsbaserat brottsförebyggande arbete är således att ha tydligt jämställdhetsfokus och att regelbundet genomföra jämställdhetsanalyser.

Under 2019 har representanter för Jämställdhetsmyndigheten, Brå, Polismyndigheten, Delegationen mot segregation (Delmos), länsstyrelserna samt civilsamhällesorganisationerna MÄN och Unizon träffats för dialogmöten. Syftet med dialogerna har varit att skapa en större gemensam förståelse för olika teoretiska utgångspunkter och begrepp rörande förebyggande arbete och våld, som på sikt kan leda till ett mer samordnat kunskapsstöd till den våldsförebyggande praktiken.

Dialogmötena bidrog till en gemensam förståelse för att det finns stora behov av att utveckla och konkretisera ett samordnat nationellt kunskapsstöd till det brottsförebyggande och våldsförebyggande arbetet på regional och lokal nivå. Det behöver även klargöras hur utvecklingen av nationella samverkansstrukturer kring det våldsförebyggande arbetet förhåller sig till befintliga samverkans- och nätverksstrukturer inom det brottsförebyggande arbetet.

2.1.8. Dialoger om förvaltning, uppföljning och utvärdering av våldsförebyggande metoder

Jämställdhetsmyndigheten har under uppdragsperioden deltagit i möte med MFoF, Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen (SoS), representanter från länsstyrelserna, SKR, Karolinska institutet samt Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) där bland annat frågan om statliga myndigheters möjligheter att förvalta metoder och program togs upp. Under mötet lyftes frågan om hur en brist på förvaltning av metoder försvårar spridningen av dem. Kopplat till det diskuterades även att de som efterfrågar metoderna inte får tillräcklig tillgång till dem, vilket även kan innebära ett slöseri av de resurser som läggs från forskningen på metodutvärdering.

¹⁸ *Tillsammans mot brott – ett nationellt brottsförebyggande program* Skr. 2016/17:126.

Resursfrågan bör också kopplas till att nå mesta möjliga effekt på de problem som metoderna är tänkta att lösa. Det innebär att det krävs kunskapsbaserade underlag för att kunna prioritera vilka program och metoder som är aktuella för förvaltning och spridning, samt i vilka kontexter det sprids och till vilket ändamål. Sådana översiktliga, jämförbara underlag saknas ofta eller är bristfälliga. Det innebär att det i stort finns svårigheter med att säkra tillgången till metoder som bygger på kunskap och beprövad erfarenhet.

Jämställdhetsmyndigheten har även under uppdragsperioden tagit del av lokala erfarenheter av att följa upp och utvärdera våldsförebyggande metoder och arbetssätt. Vissa kommuner, som exempelvis Borås Stad, har utvecklat en matrisbaserad arbetsprocess. Denna process följer upp utvecklingen av våldsförebyggande arbete inom olika kommunala förvaltningar, inom ramen för ordinarie kvalitets- och ledningssystem. Andra kommuner, som exempelvis Botkyrka, har initierat samverkan med universitet och FoU-miljöer.

Några slutsatser av dessa dialoger är att det finns behov av:

- En stärkt nationell struktur för förvaltning av metoder och program.
- Nationell samordning av arbetet med utvärdering och uppföljning av våldsförebyggande metoder.
- Internationellt erfarenhetsutbyte i arbetet med en mer samordnad utveckling av utvärdering och uppföljning av våldsförebyggande metoder.
- Stöd och styrning för att en förstärkt fältnära forskning i utvecklingen av en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik.

2.2. NORDISK WORKSHOP OM VÅLDSFÖREBYGGANDE ARBETE

I samband med den fjärde internationella konferensen om män och jämställdhet (ICMEO), som Jämställdhetsmyndigheten arrangerade i samverkan med Regeringskansliet i maj 2018, genomförde Jämställdhetsmyndigheten en workshop om nordiska erfarenheter av våldsförebyggande arbete bland unga män. Det inkluderade även erfarenheter med arbete att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. I workshopen deltog 35 personer. Workshopen innehöll presentationer av genusperspektiv på våldsförebyggande arbete och erfarenheter av arbete med universella våldsförebyggande metoder. Under workshopen presenterades även metoder för att förebygga våld i ungas nära partnerrelationer och våldsförebyggande arbete med unga män och pojkar i en hederskontext. Ett europeiskt perspektiv presenterades också på arbetet med våldsutövare och att engagera män mot våld.

Workshopens interaktiva moment inkluderade dialoger kring den framtida utvecklingen av det våldsförebyggande arbetet. Erfarenheter som delades gällde bland annat avsaknaden av långsiktigt hållbara strukturer, både när det gäller stödstrukturer för implementering, vetenskaplig utvärdering, kvalitetssäkring och långsiktig finansiering. De flesta av de lärande exempel som delades under workshopen var verksamheter som drivits som projekt av civila samhällets organisationer. Botkyrka kommuns arbete med att utveckla en våldsförebyggande praktik inom ordinarie verksamheter väckte särskilt intresse.

Slutsatser från workshopens deltagare var bland annat att:

- Om det våldsförebyggande arbetet ska få större effekt och hållbarhet bör det organiseras inom ordinarie strukturer och inte bedrivas med kortsiktig finansiering i projektform.
- Beslutsfattare i olika positioner behöver ta ett större ansvar för att säkra upp hållbara strukturer för en långsiktigt hållbar utveckling.

2.2.1. Publikation om nordiska erfarenheter av våldsförebyggande arbete

För att sprida de kunskaper och erfarenheter om våldsförebyggande arbete i Norden som kom fram vid Jämställdhetsmyndighetens workshop under ICMEO har en bildsatt publikation tagits fram som innehåller reportage om goda exempel och intervjuer, samt några kortare artiklar om centrala perspektiv i ett våldsförebyggande arbete.

Publikationen *Varaktig framgång istället för projekt – Nordiska erfarenheter av våldsförebyggande arbete*¹⁹ har spridits till relevanta aktörer.

¹⁹ <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/varaktig-framgang-i-stallet-for-projekt>

2.3. INTERNATIONELLT EXPERTMÖTE

Under två dagar i november 2018 genomförde Jämställdhetsmyndigheten ett internationellt expertmöte i syfte att samla lärande exempel, kunskap och inspiration för det fortsatta arbetet med att sammanställa, sprida och utveckla våldspreventiva metoder för att arbeta med pojkar och unga män i en hederskontext. De internationella experter som deltog kom från Libanon, Jordanien, Storbritannien, Tyskland och Norge. Vid mötet medverkade också särskilt inbjudna nationella gäster från civila samhället, kommunal verksamhet, statliga myndigheter och Regeringskansliet. I samarbete med det lokala Kulturhuset Blå Stället i Angered anordnades även ett event på kvällen med lokala organisationer, i syfte att sprida de internationella aktörernas kunskaper till fler.

De medverkande vid mötet delade med sig av olika perspektiv och exempel på framgångsrikt arbete där lokal förankring med involvering av unga i arbetet särskilt lyftes som framgångsfaktorer. Under mötet presenterades bland annat exempel på innovativa informationskampanjer som syftar till att påverka attityder och stärka enskildas egenmakt. Det fördes också dialoger kring betydelsen av att myndigheter tar ansvar för att skapa plattformar där aktörer inom det våldsförebyggande arbetet kan mötas, inkluderat aktörer som arbetar med att förebygga våld i en hedersrelaterad kontext. Expertmötet visade även på att identifiering av arenor som särskilt möter målgruppen är en utgångspunkt för att insatser ska kunna bedrivas på ett mer träffsäkert sätt. Ett informations- och påverkansarbete som utgår från en lokal anpassning och det som internationellt ofta beskrivs som ”community based” lyftes som framgångsfaktorer.

Under expertmötet lyftes även behovet av att identifiera och involvera lokala ledare för att skapa social förändring. Att skapa förändring via exempelvis religiösa företrädare, fritidsledare eller idrottsledare lyftes som framgångsfaktorer för att nå unga män och pojkar i en hederskontext.

Att ha ingången mänskliga rättigheter och barnrättsperspektivet har särskilt lyfts fram som en framgångsfaktor i arbetet med barn och unga kopplat till förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Den breda ingången beskrivs som grundläggande för att starta dialog kring värderingar och attityder kopplat till våld i en hederskontext.²⁰

²⁰ <https://dinarattigheter.se/karlekenarfri/k%C3%A4rleken-%C3%A4r-fri-2013-2017/>

Jämställdhetsmyndigheten har omhändertagit de kontakter som skapades under expertmötet. Ett konkret exempel på detta är att myndigheten har fortsatt samverka med den brittiska ungdomsleda organisationen Integrate UK som deltog på mötet. Myndigheten har varit på besök hos organisationen i Bristol samt bjudit in dem som samverkanspart till myndighetens nationella samling mot könsstypning av flickor och kvinnor som genomfördes i början av december 2019.

Under fyra dagar med workshop och en konferens var en av fokuspunkterna att könsstypning av flickor och kvinnor måste ses som en fråga där pojkar och män spelar en viktig roll i det förebyggande arbetet. Det diskuterades dels vilken roll pojkar och män kan ha i arbetet med att motverka könsstypning, samt hur de kan engagera sig i arbetet med att motverka hedersrelaterat förtryck och våld, både på en individ- och strukturnivå.

2.3.1. Publikation om resultat från internationellt expertmöte

Publikationen *Samtal pågår: om hedersrelaterat våld och förtryck*²¹ är Jämställdhetsmyndighetens dokumentation från det internationella expertmötet, med efterföljande kvälls-event, som genomfördes 2018. Publikationen utkom våren 2019 och har spridits till samtliga deltagare vid expertmötet, men också i en mängd olika sammanhang där Jämställdhetsmyndighetens uppdrag om pojkar och unga män presenterats. Även samling mot könsstypning som hölls i december har dokumenterats och kommer skickas ut till aktörer som deltog. Den kommer också att spridas via vår webbplats.

2.4. NATIONELL KAMPANJ OM TVÅNGSÄKTENSKAP OCH KÖNSSTYMPNING

Under sommarlovet riskerar barn och unga att bli bortgifta eller könsstympade under utlandsresor. Många kommuner känner till problemet, men har inte tillräcklig kunskap för att jobba förebyggande för att hjälpa unga som riskerar att utsättas. Jämställdhetsmyndigheten deltar därför sedan 2019 i den myndighetsgemensamma informationskampanjen *Saknad* för att öka kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck.

²¹ Jämställdhetsmyndigheten *Samtal pågår: Om hedersrelaterat våld och förtryck* publicerad maj 2019; Exakta.

Den återkommande kampanjen riktar sig främst mot yrkesverksamma inom skolan och socialtjänsten. Bakom 2019 års informationssatsning stod Länsstyrelsen Östergötland, Jämställdhetsmyndigheten och Utrikesdepartementet. Även Skolverket medverkade med ett nyligen reviderat stödmaterial.

2.5. NATIONELL KAMPANJ OM VÅLD I UNGAS RELATIONER

Under 2019 har Jämställdhetsmyndigheten, tillsammans med länsstyrelserna och kunskaps- och stödplattformen ungarelationer.se²² som drivs av Stiftelsen 1000 möjligheter, stått bakom den nationella kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt*. Syftet med kampanjen, som drivs under februari och mars, är att verka förebyggande genom att få unga, flickor och pojkar, att reflektera över vad som är en bra respektive en dålig relation. Utöver detta är syftet även att få yrkesverksamma att uppmärksamma frågan, arbeta förebyggande samt att sprida information om vilket lokalt stöd som finns för unga. Genom att ungarelationer.se står bakom kampanjen kopplas kampanjen även till en verksamhet som erbjuder nationellt digitaliserat stöd.

Själva kampanjmaterialet består av tryckt affisch, visitkort med hänvisning till olika organisationer som erbjuder stöd via webben, digital affisch samt powerpoint-bild som kan användas på tv-skärmar. Kampanjens budskap är ”Svartsjuka är inte romantiskt” och på materialet finns frågor som riktar sig både till den som utsätter sin partner för våld och den som är utsatt.

Informationsbrev om kampanjmaterialet har skickats ut genom länsstyrelserna till kommuner och andra aktörer i hela Sverige. Kommuner, organisationer och andra verksamheter som möter målgruppen unga har kunnat beställa materialet, via Länsstyrelsen Västra Götalands hemsida, för att sprida det till unga själva och till andra yrkesverksamma. I informationsbrevet uppmanades mottagaren att använda materialet för att informera om de verksamheter som finns i den egna kommunen dit ungdomar kan vända sig. Materialet är även tänkt att kunna användas för att marknadsföra lokala eller regionala aktiviteter som uppmärksammar våld i ungas partnerrelationer.

²² Webbplatsen www.ungarelationer.se är en nationell stöd- och kunskapsplattform för att motverka våld i ungas partnerrelationer som öppnade i februari 2019.

Efter kampanjperiodens slut hade över 33 700 visitkort och ca 4 000 exemplar av den tryckta affischen skickats ut. Beställningarna har kommit från kommuner över hela Sverige. Främst är det verksamheter som möter unga direkt, exempelvis vårdcentraler och skolor, som har beställt materialet. Utöver det har även personer med strategiska befattningar på kommuner, som sedan sprider materialet vidare till lokala verksamheter, beställt material. Ett antal kvinno- och tjejjourer har också beställt materialet.

Flera kommuner har lagt upp kampanjmaterialet på sina hemsidor och har hänvisat till det stöd som ungarelationer.se erbjuder, samt lyft de stödverksamheter som finns i den egna kommunen.²³ Kampanjen fick även medial uppmärksamhet, främst i regional media.²⁴

Att olika samhällsaktörer, som i sin tur når ut till olika målgrupper, gemensamt står bakom kampanjen har ett symboliskt värde. När myndigheter och idéburen sektor gemensamt lyfter frågan om våld i ungas partnerrelationer kan den få större genomslagskraft, framförallt i förhållande till målgruppen yrkesverksamma som möter unga. Det gemensamma utvecklingsarbetet av kampanjen leder också till att olika aspekter av problematiken delas mellan kampanjens samverkanspartner, vilket i sig bidrar till gemensam kunskap i arbetet med att förebygga och motverka våld i ungas partnerrelationer.

Genom gruppintervjuer med unga, som en del i uppföljningen av kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt*, har myndigheten tagit del av unga flickor och pojkars egna erfarenheter och tankar kring våldsutsatthet, våldsutövande samt behov av stöd. Ett flertal frågor ställdes till en grupp unga om vad de känner till om våld i ungas partnerrelationer, om de känner till var en kan vända sig som utsatt eller om en utsätter någon annan, vad de tycker behöver förbättras gällande stöd och vad de tycker behöver göras för att uppmärksamma frågan generellt. Utöver detta ställdes också frågor om vad de unga tycker om 2019 års kampanjmaterial, hur de tycker materialet bör utvecklas och hur och i vilka kanaler den bör spridas m.m.

²³ Exempel på hur kommuner/organisationer spridit kampanjen: <https://www.knivsta.se/sv-SE/Kommun-och-politik/Nyheter-och-pressinformation/Nyheter/2019/Februari%202019/Svartsjuka%20ar%20inte%20romantiskt>
<https://www.karlskrona.se/nyhetsarkiv/svartsjuka-ar-inte-romantiskt---om-vald-i-ungas-relationer/>

²⁴ Urval av artiklar/inslag i media: <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=94&artikel=7150663>;
<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=104&artikel=7184376>
<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/upsala/kampanj-ska-minska-vald-i-nara-relationer>

I intervjuerna framkom bland annat att de intervjuade hade liten erfarenhet av att vuxna, inom exempelvis skolan, tagit upp frågan om våld i ungas partnerrelationer och att de upplevt att lärare inte tagit våldet på allvar. Detta beskrev några av intervjupersonerna som en av anledningarna till att unga känner lågt förtroende för vuxna och därmed inte berättar för dem om sin eventuella utsatthet. Även ungarelationer.se delger att de får ta del av liknande berättelser då unga söker stöd via deras chatverksamhet och i fokusgruppsintervjuer, som hölls med ett stort antal unga inför uppstarten av ungarelationer.se, så lyfte många att de vill att skolan och lärare ska ta upp frågan.

På internationella Flickadagen 11 oktober anordnade Plan International evenemanget *Girls Get Equal Live* på Fryshuset i Stockholm, där Jämställdhetsmyndigheten deltog. Under evenemanget fick besökarna, som främst var flickor, ge input till vad de tycker om kampanjen samt ge sin syn på ett antal nyligen framtagna varianter av affischer för Svartsjuka är inte romantiskt. Totalt samlades cirka 50 ifyllda enkätsvar in och många samtal hölls mellan besökarna och medarbetare från Jämställdhetsmyndigheten. Besökarna fick även möjlighet att göra ett quiz på temat våld i ungas partnerrelationer.

Jämställdhetsmyndigheten har också sett över hur unga som lever i en hederskontext ytterligare kan adresseras i kampanjarbetet. Att belysa hederskontext som en försvårande omständighet i möjligheter att söka stöd blir en del i det fortsatta utvecklingsarbetet av kampanjen. Även frågan om hur sexuella trakasserier utgör en del av våld i ungas partnerrelationer och att sexuella trakasserier via sociala medier eller sms kan vara en del av att kontrollera och kränka sin partner, är aspekter som behöver ingå i arbetet.

Utifrån de synpunkter myndigheten fått från unga och yrkesverksamma har Jämställdhetsmyndigheten, tillsammans med övriga samverkansparter, under hösten 2019 arbetat med att utveckla kampanjen inför 2020. Fokus ligger då på ökad spridning, ungas delaktighet och kunskapsstöd till yrkesverksamma. Utifrån behov som samverkansparterna fått till sig har ett stödmaterial för yrkesverksamma som möter målgruppen unga tagits fram under hösten 2019. Materialet ska vara färdigt i samband med lanseringen av 2020 års kampanj. Materialet, som är tänkt att vara ett stöd för yrkesverksamma i att lyfta frågan om våld i ungas partnerrelationer, kommer att bygga på befintliga texter från ungarelationer.se. Materialet kommer även innehålla tips på diskussionsfrågor, övningar och förslag på hur kampanjen kan användas i arbetet. En uppföljning av kampanjens alla delar kommer att göras under 2020.

2.6. KUNSKAPSIHÄMTNING OM VÅLD I UNGAS PARTNERRELATIONER

Jämställdhetsmyndigheten har under en studieresa till Köpenhamn besökt *Det Kriminalpræventive råd* och idéburna organisationer som arbetar specifikt med frågan våld i ungas partnerrelationer. Under dessa besök har erfarenhetsutbyte skett kring bland annat kampanjarbete och stödmaterial för yrkesverksamma. Det finns tydliga skillnader mellan de nordiska länderna i fråga om förståelse för och utgångspunkter i arbetet mot våld i nära relationer. I Sverige tar arbetet på politisk och strukturell nivå sin utgångspunkt i att våld i nära relation är ett könat problem som utgör en del av mäns våld mot kvinnor; den yttersta konsekvensen av ett ojämnt samhälle. I exempelvis Danmark utgår arbetet inte lika tydligt från en könsmaktsförståelse. Skillnaderna till trots finns stora vinster med fortsatt samverkan och utbyte av lärande exempel i fråga om våldsprevention.

Under 2019 har Jämställdhetsmyndigheten haft ett möte med forskare för studien *Våld mellan ungdomar i nära relationer* som bedrivs på Stockholms universitet (SU). Studien är den svenska motsvarigheten till STIR-studien.²⁵ Målet med studien är att mäta omfattning av våld och övergrepp (ansikte mot ansikte och digitalt) mellan unga i nära relationer. I relation till utveckling av våldsförebyggande arbete med fokus på våld i ungas partnerrelationer är kunskap om omfattning och vad som utmärker våld i ungas relationer från våld i vuxnas relationer en viktig utgångspunkt och Jämställdhetsmyndigheten kommer fortsatt att följa forskningen på området.

²⁵ STIR – Safeguarding Teenage Intimate Relationships, är en internationell studie med målet att dokumentera ungas egna erfarenheter av utsatthet för /att utsätta någon för våld (online, fysiskt, psykiskt) i en nära relation. Studien utfördes i Bulgarien, Cypern, England, Italien och Norge och involverade mer än 4000 unga, i åldrarna 14 -17 år.

2.7. ARBETE FÖR ÖKAD UPPTÄCKT AV VÅLD I UNGAS PARTNERRELATIONER

Jämställdhetsmyndigheten har påbörjat ett arbete med att uppmärksamma våld i ungas partnerrelationer även inom ramen för myndighetens uppdrag att samordna och följa upp det arbete som bedrivs av Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Migrationsverket och SoS i fråga om att verka för ökad upptäckt av våld. Föreningen Nationella nätverket för samordningsförbunden, (NNS) som ingår i uppdraget kommer att starta pilotverksamheter på några platser i landet, med fokus på ett systematiskt arbete för att upptäcka våld i nära relationer. Syftet med pilotverksamheterna är att pröva hur samordningsförbundens struktur kan användas för att bättre samordna upptäckt av våld i nära relationer, samt samordna insatser på ett effektivt sätt. Pilotverksamheterna ska följas under uppdragets dryga två år och utvärderas av Jämställdhetsmyndigheten. Utifrån att samordningsförbundens målgrupp är personer från 16 år så är det viktigt att lyfta frågan om våld i ungas partnerrelationer i detta sammanhang. Genom att följa pilotverksamheterna nås verksamheter som kan bidra till att upptäcka både utsatta och våldsutövare.

2.8. VÅLDSFÖREBYGGANDE HANDBOK

MUCF har inom ramen för tidigare regeringsuppdrag om att främja användningen av effektiva våldsförebyggande program utvecklat en handbok i våldsförebyggande arbete med barn och unga: *Inget att vänta på*. Handboken som utvecklades i samverkan med civilsamhällesorganisationerna MÄN och Unizon utkom första gången 2015. Den har sedan dess tryckts i över 10 000 exemplar och bidragit till utvecklingen av en våldsförebyggande praktik med genusperspektiv i Sverige.

Under 2019 fattades beslut om att Jämställdhetsmyndigheten övertar rättigheter och ansvar för publikationen från MUCF, efter förfrågan av Jämställdhetsmyndigheten. Detta mot bakgrund av att MUCF sedan 2018 inte längre har uppdrag om våldsförebyggande metoder, medan Jämställdhetsmyndigheten har sådana pågående uppdrag.

Handboken *Inget att vänta på* innehåller konkret vägledning för hur ett systematiskt och kunskapsbaserat våldsförebyggande arbete kan genomföras i fem steg. De fem stegen bygger på folkhälsomodeller för våldsprevention som utvecklats av Världshälsoorganisationen (WHO). Handboken sammanför kunskap om våld, genus och prevention på ett och samma ställe och är tänkt som ett bidrag till att sätta en struktur som kan göra det förebyggande arbetet mer effektivt och hållbart över tid.

Jämställdhetsmyndigheten har därefter reviderat handboken med en förstärkt inriktning på det våld som innefattas av det sjätte delmålet i jämställdhetspolitiken. Exempelvis har skrivningar om studier och kartläggningar rörande prostitution och människohandel samt hedersrelaterat våld och förtryck lagts till.

Genom att i revideringen lägga till skrivningar om andra preventionsmodeller och jämställdhetsutmaningar inom närliggande preventionsområden, så som modeller och jämställdhetsutmaningar inom det brottsförebyggande området, vill Jämställdhetsmyndigheten visa på betydelsen av att ett gemensamt avstamp i risk- och skyddsfaktorer innebär möjligheter att synliggöra att olika problem kan ha gemensamma bakgrundsfaktorer. Förebyggande insatser som behandlar sådana gemensamma bakomliggande faktorer har möjlighet att minska förekomsten av fler problem och flera typer av våld. Möjligheterna och samordningsvinsterna inom det sociala hållbarhetsområdet är särskilt stora på universell preventionsnivå. Genom revideringen har tillägg även gjorts om den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, Istanbulkonventionen, Agenda 2030 och den nya sexualbrottslagstiftningen från 2019. Länsstyrelser, strateger och chefer är utpekade som nya målgrupper för handboken. Förstärkta skrivningar har gjorts om vikten av att universellt våldsförebyggande arbete går hand i hand med indikerat och selektiv prevention

I revideringsprocessen har Jämställdhetsmyndigheten samverkat med MÄN och Unizon. Jämställdhetsmyndigheten har därutöver inhämtat synpunkter från Folkhälsomyndigheten, Brottsförebyggande rådet, MFoF, länsstyrelserna, SoS, WHO, Prof. Carol Hagemann-White Univerität Osnabrück samt handbokens originalförfattare.

Handboken kommer finnas tillgänglig i nytryck från och med januari 2020. Den kommer bland annat spridas genom ett antal lanseringskonferenser våren 2020 som Jämställdhetsmyndigheten arrangerar i samverkan med länsstyrelserna, MÄN och Unizon. Utifrån handboken kommer en processutbildning tas fram. Den kommer att erbjudas under senare delen av 2020.

2.9. SAMVERKAN OCH SAMORDNING

I arbetet med de våldsförebyggande uppdragen har Jämställdhetsmyndigheten en nära samverkan med den nationella arbetsgrupp som har tillsatts inom länsstyrelserna för samordning av det universellt våldsförebyggande arbetet.

Jämställdhetsmyndigheten har också etablerat samverkan med Sveriges kommuner och regioner (SKR) kring deras arbete med våldsförebyggande insatser

På en strategisk nivå har arbetet med att sammanställa, sprida och utveckla arbetssätt i arbete med pojkar och unga män i hederskontext skett med flera aktörer som identifierats som särskilt viktiga för att kunna genomföra uppdraget. Exempel på aktörer är Länsstyrelsen Östergötland, Myndigheten för stöd till trossamfund, SoS, kommunala verksamheter och civilsamhällesorganisationer som möter målgruppen.

I frågor om våld i ungas partnerrelationer har Jämställdhetsmyndigheten samverkat med länsstyrelserna och civilsamhällesorganisationer inom kvinno- och tjejjourrörelsen som har särskilt fokus på målgruppen.

Jämställdhetsmyndigheten ingår även i samverkansgruppen för genomförandet av den nationella kampanj- och aktivitetsveckan *En vecka fri från våld* tillsammans med Länsstyrelserna, SKR samt organisationerna MÄN och Unizon.

2.10. PUBLIKA EVENEMANG

2.10.1. Konferenser och andra evenemang om våldsförebyggande arbete

Jämställdhetsmyndigheten har under uppdragsperioden bland annat medverkat i konferenser om våldsförebyggande arbete som arrangerats av Länsstyrelsen i Västra Götaland, Länsstyrelsen Västerbotten och Länsstyrelsen i Västernorrland. Jämställdhetsmyndigheten har också medverkat i Länsstyrelsen Dalarnas strategiska länsgrupp. Jämställdhetsmyndigheten har tillsammans med Unizon arrangerat konferensen *Dödsorsak: Kvinna* som en del av *En vecka fri från våld* och deltagit i lokala arrangemang i Göteborg för uppmärksammandet av FN:s internationella dag för avskaffandet av våld mot kvinnor.

I samband med kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt* anordnade Länsstyrelsen Västra Götaland 2019 en konferens om våld i ungas partnerrelationer, där Jämställdhetsmyndigheten medverkade. Kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt* har också lyfts under myndighetens medverkan i seminarium på *The Tunis Forum on Gender Equality*.²⁶

²⁶ Tunis Forum on Gender Equality hölls 24-26 april 2019 och arrangerades av SIDA, UN Women och UNDP. Forumet var en uppföljning av Stockholm Forum on Gender Equality.

2.10.2. Seminarium om pojkar och unga män i hederskontext

Under Almedalsveckan 2019 medverkade Jämställdhetsmyndigheten på organisationen *Glöm aldrig Pela och Fadimes* seminarium *Hederskultur - pojkar och unga män*. Vidare arrangerade Jämställdhetsmyndigheten ett eget seminarium om förebyggande arbete riktat till pojkar och unga män i en hederskontext: *Så förebyggs unga mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Där medverkade även Fryshusets verksamhet *Elektra* som är en av de verksamheter som identifierades i myndighetens inventering och som arbetar förebyggande med pojkar och män. Under seminariet lyftes vikten av den samverkan, mellan statliga myndigheter på nationell och regional nivå och idéburen sektor.

Jämställdhetsmyndigheten medverkade även på ett seminarium om bortförda barn tillsammans med bl.a. Utrikesdepartementet och den särskilde utredaren Margareta Winberg. Seminariet fokuserade på bl.a. pojkars utsatthet och uppfostringsresor.

Under Bokmässan 2019 arrangerade Jämställdhetsmyndigheten ett seminarium med fokus på våldsförebyggande arbete riktat till pojkar och unga män där även verksamheten *Shanazi hjältar* medverkade, även det en verksamhet som identifierats i myndighetens inventering.

2.10.3. Seminarium om pornografins och mediers roll för jämställdhet

Som en insats i arbetet mot kommersialisering och exploatering av kvinnors- och flickors kroppar anordnade Jämställdhetsmyndigheten ett seminarium på bokmässan i Göteborg 2019 med fokus på mediers roll för jämställdhet. Seminariet belyste bland annat hur porträtteringen av flickor och kvinnor i medierna influeras av pornografins och dess skildring av flickor och kvinnor.

3. REFLEKTIONER OCH SLUTSATSER

Jämställdhetsmyndigheten har under uppdragstiden genomfört en mängd dialogmöten med myndigheter, organisationer och andra aktörer som bedriver våldsförebyggande arbete i en svensk kontext. En kartläggning av pågående våldsförebyggande arbete har visat på en mängd metoder och arbetssätt som används i det förebyggande arbetet. Myndigheten har även gjort internationella utblickar för att inhämta kunskap från andra länder. Det står klart att det våldsförebyggande arbetet med en genusförändrande ansats är ett relativt nytt fält i Sverige. Det finns därför inte mycket forskning om effektiva metoder eller evidensbaserad praktik att hämta erfarenhet från.

Utifrån de dialogträffar som genomförts med aktörer som bedriver våldsförebyggande arbete kan Jämställdhetsmyndigheten konstatera att utvecklingen av våldsförebyggande arbetssätt och metoder i en svensk kontext i huvudsak har skett i projektform och ofta med osäkra resursmässiga förutsättningar. Få av de våldsförebyggande arbetssätten och metoder som införts eller utvecklats har bestått över tid. Förutsättningar har därför inte funnits för att följa upp och utvärdera om de bidragit till att våldet minskat och att normer och attityder förändrats.

3.1 NATIONELLT OCH REGIONALT KOMPETENS- OCH METODSTÖD FÖR EN VÅLDSFÖREBYGGANDE PRAKTIK

Mot bakgrund av den kartläggning som gjorts och de dialogträffar som genomförts bedömer Jämställdhetsmyndigheten det som centralt att verksamheter på såväl nationell, som på regional och lokal nivå kan få ett långsiktigt kompetens- och metodstöd i det våldsförebyggande arbetet.

Det finns goda erfarenheter av det nationella och regionala kompetens- och metodstöd som utformats av Socialstyrelsen i samverkan med länsstyrelserna och Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK).²⁷

²⁷ Socialstyrelsen *Kvalitetsutveckling av arbetet mot våld i nära relationer- En slutredovisning av kompetensstöd och utvecklingsmedlen 2016-2018*, september 2019.

Jämställdhetsmyndigheten bedömer att ett nationellt och regionalt kompetens- och metodstöd bör utvecklas. Stödet bör innehålla alla våldsformer som omfattas av jämställdhetspolitiken: mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer och våld mot barn, hedersrelaterat våld och förtryck inklusive barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Jämställdhetsmyndigheten har redan idag ett ansvar för att ge stöd till genomförande av en nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. En av strategins målsättningar är kunskaps- och metodutveckling. Strategins utgångspunkt är att arbetet ska bedrivas proaktivt, för att möjliggöra detta krävs en kunskapsutveckling som utgår från en förståelse för vad ett våldspreventivt arbete innebär med utgångspunkt i de olika våldsformerna.

Under uppdragstiden har Jämställdhetsmyndigheten påbörjat ett sådant stöd till, samt en samverkan med, landets länsstyrelser. Länsstyrelserna är de aktörer på regional nivå som har ansvaret för att ge stöd till genomförandet av nationell strategi. Myndigheten ser dock att det skulle kunna få positiv effekt om en kompetens- och metodutveckling skedde tillsammans med andra myndigheter. Om relevanta myndigheter fick i uppdrag att samverka kring kunskapsutvecklingen inom området menar Jämställdhetsmyndigheten att utvecklingen mot en gemensam förståelse för våldets orsaker, och därmed en ökad förståelse för hur det ska förebyggas, skulle stimuleras. Exempel på myndigheter som kan bli aktuella för samverkan i ett nationellt- och regionalt kompetensstöd för en våldsförebyggande praktik är Brå, Folkhälsomyndigheten, MFOF, Skolverket och länsstyrelserna. Jämställdhetsmyndigheten har redan idag samverkan med dessa myndigheter men menar att ett gemensamt arbete vad gäller kompetens- och metodstöd skulle kunna ge positiva effekter. Med ett tydligare mandat och ytterligare resurser är Jämställdhetsmyndigheten den myndighet som kan vara navet för ett nationellt och regionalt kompetens- och metodstöd för en våldsförebyggande praktik.

Kompetensstödet bör bidra till den nationella strategins målsättningar om ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld samt om förbättrad kunskap och metodutveckling i regeringens nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Kompetensstödet kan komma att främja ett systematiskt, sammanhållet och effektivt genomförande av jämställdhetspolitiken på alla nivåer i samhället. Det kan bidra till formandet av en struktur för spridning av kunskap baserad på forskning och beprövad erfarenhet som kan bidra till en förstärkt utveckling av en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik.

3.1.1 Stöd till regional- och lokal nivå

En samverkan pågår mellan Jämställdhetsmyndigheten och länsstyrelserna där länsstyrelserna har efterfrågat kunskapsstöd om systematisk, kunskapsbaserad våldsprevention med genusperspektiv. De utbildningar som genomförts kommer nu att kompletteras med processutbildningar för ett kunskapsbaserat våldsförebyggande arbete utifrån den reviderade handboken *Inget att vänta på*.

Arbetet med att utveckla en processutbildning utifrån handboken har påbörjats. Utbildningarna kommer i ett första steg erbjudas länsstyrelsernas sakkunniga inom jämställdhet, utvecklingsledare inom området mäns våld mot kvinnor och det brottsförebyggande arbetet, föräldraskapsstöd, alkohol, narkotika, doping och tobak (ANDT) och integration. Med processutbildningen vill Jämställdhetsmyndigheten även möta länsstyrelsernas efterfrågan på stöd i att samordna implementeringsstödet kring universellt våldspreventivt arbete inom det sociala hållbarhetsområdet.

Ett kunskapsstöd bör tas fram, dels utifrån de fem stegen i handboken *Inget att vänta på*, dels med fokus på särskilda sakområden så som exempelvis våld mot barn, hedersrelaterat våld och förtryck, prostitution och människohandel och kommersialisering och exploatering av kvinnokroppen i reklam, medier och pornografi.

Myndigheten bedömer det som viktigt att det ges fortsatta möjligheter att erbjuda dessa processutbildningar och kunskapsstöd. En god ram för detta skulle kunna vara det föreslagna nationella och regionala kompetens- och metodstödet.

3.1.2 Webbstöd om våldsförebyggande arbete

Jämställdhetsmyndigheten ser behov av att ett webbstöd för det våldspreventiva arbetet utvecklas. Webbstödet kan innehålla samlad information om befintligt material, filmer samt verktyg i det våldspreventiva arbetet. Webbstödet kan fylla en viktig funktion för exempelvis skolor, förskolor, organisationer som arbetar med barn och unga med flera. Det kan även utgöra ett stöd för regionala och lokala processledare i arbetet med att utveckla en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik.

Jämställdhetsmyndigheten anser även att en nationell webbkurs om våldsprevention behöver tas fram. En sådan kurs skulle med hög sannolikhet höja kunskapen generellt om våldsprevention. Den skulle dock vara till särskild nytta på regional och lokal nivå. Även detta arbete skulle med fördel kunna ske inom ramen för ett kompetens- och metodstöd.

3.1.3 Förvaltning av metoder och forskningsstöd

En generell utmaning är att det saknas en förvaltning av metoder och program vilket innebär att många satsningar inte följs upp eller utvärderas. Det leder till att kunskapen om vad som ger bäst effekt heller inte utvecklas.

I dialog med andra statliga myndigheter inom preventionsområdet framkommer att utmaningen är gemensam, oavsett preventionsområde. En slutsats är att det behövs en nationell aktör som ansvarar för samordning av metoder inom området. MFoF har under året genom intervjuer med relevanta myndigheter undersökt frågan om behovet av förvaltning av metoder hos relevanta myndigheter.

Jämställdhetsmyndigheten inväntar vad denna utredning visar, men generellt kan sägas att många myndigheter anser att det borde finnas en nationell aktör som förvaltar metoder. Det är dock ingen myndighet som anser att det ansvaret borde ligga hos dem själva.

I Sverige bedrivs fältnära forskning genom samverkansmiljöer för forskning och utveckling (FoU-miljöer) även kallade forsknings- utvecklings- och innovationsmiljöer (FUI-miljöer). Dessa miljöer finns inom kommuner och regioner inom flera verksamhetsområden. Det är verksamheter som bedriver fältnära forskning som bygger broar mellan forskning och praktik. Miljöerna styrs ofta av kommunernas och regionernas verksamheter och kunskapsbehov inom dessa.²⁸ Hittills har däremot FoU-miljöernas kapacitet inte nyttjats i någon större utsträckning i arbetet för en evidensbaserad våldsförebyggande praktik.

Jämställdhetsmyndigheten menar att det kan vara intressant att undersöka hur FoU-miljöerna skulle kunna bidra till utvecklingen av det våldspreventiva arbetet.

Jämställdhetsmyndigheten har i regleringsbrev för 2019 fått i uppdrag att ta fram en forskningsöversikt över våldsförebyggande arbete i Sverige. I arbetet ska bland annat relevanta forsknings- och kunskapsluckor identifieras. Uppdraget redovisas senast den 30 augusti 2020. Myndigheten bedömer att forskningsöversikten kommer att bli en viktig utgångspunkt i det vidare arbetet.

3.2 POJKAR OCH UNGA MÄN I HEDERSKONTEXT

Jämställdhetsmyndighetens arbete med att identifiera framgångsfaktorer i ett våldsförebyggande arbete med fokus på pojkar och unga män i en hederskontext kommer fortsatt vara prioriterat. I arbetet med uppdraget har det blivit än tydligare att det endast finns ett fåtal evidensbaserade metoder och få arbetssätt och metoder riktade till målgruppen.

²⁸ SKL (2015) *FUI-miljöer i offentlig verksamhet. Forsknings- utvecklings- och innovationsmiljöer i kommuner, landsting och regioner*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting

Myndigheten kommer fortsatt att arbeta för att skapa plattformar för verksamheter som kan visa på erfarenhetsbaserad kunskap. Fokus är på kunskap som kan bidra till utvecklingen av en evidensbaserad våldsförebyggande praktik.

Frågor som särskilt behöver belysas och utvecklas framöver är pojkar och unga män i hederskontext som både våldsutövare och våldsutsatta. Det samma gäller för flickor och pojkars utsatthet i samma familj. Flickor som riskerar att giftas bort mot sin vilja och pojkar som riskerar att bli kriminella och radikaliseras. Vidare kommer myndigheten, i samverkan med andra myndigheter, att undersöka kopplingen mellan pojkar, unga män, hedersrelaterat våld och förtryck, gängkriminalitet och radikalisering för att tidigt kunna arbeta förebyggande och bryta en eventuell destruktiv utveckling. Det finns enligt Jämställdhetsmyndigheten ett behov av att vidare belysa detta och hur ett förebyggande arbete, tidig upptäckt och samverkan mellan olika myndigheter kan leda till att bryta denna destruktiva utveckling.

Jämställdhetsmyndigheten menar att en fortsatt satsning inom området är av vikt för att identifiera samband och motverka negativa maskulinitetsnormer och hedersrelaterat våld och förtryck samt radikalisering.

Jämställdhetsmyndigheten ser även att det är ett utvecklingsområde för flera aktörer, däribland socialtjänsten, att stärka kunskaper om denna grupp. Kunskapen inom området behöver utvecklas, därför behövs ytterligare forskning för att skapa och få en bredare kunskapsbas som beskriver målgruppens utsatthet.

Myndighetens fortsatta arbetet med att förebygga pojkar och unga mäns våld i hederskontext ska bidra till ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld samt förbättrad kunskap och metodutveckling kopplat till pojkar och unga män i en hederskontext inom ramen för den övergripande inriktningen för en förstärkt utveckling av en evidensbaserad våldsförebyggande praktik

3.4 VÅLD I UNGAS PARTNERRELATIONER

Jämställdhetsmyndigheten menar att det fortsatt är viktigt att uppmärksamma våld i ungas partnerrelationer som ett samhällsproblem. Att uppmärksamma gruppen är en viktig förutsättning för att våldsförebyggande insatser ska kunna utvecklas och bedrivas. Arbetet måste ske i samverkan med idéburen sektor och andra myndigheter samt utgå från aktuell forskning på området.

Jämställdhetsmyndigheten vill även betona att unga själva måste involveras och få utrymme att ge uttryck för vad de tycker är viktigt och vad som bör prioriteras i arbetet mot våld i ungas partnerrelationer. Detta kan exempelvis ske genom att fortsatt säkerställa ungas delaktighet i utvecklandet av kampanjen *Svartsjuka är inte romantiskt*.

Även andra aktörer i samhället som på olika sätt kommer i kontakt med unga och som har möjlighet att bidra med stöd till unga våldsutsatta och våldsutövare, måste i högre grad involveras i arbetet. Genom att erbjuda dessa aktörer forum för dialog kring erfarenheter om problematiken och om framgångsfaktorer i arbetet med att upptäcka, ge stöd och förebygga våldet, skapas möjligheter till samverkan och kunskap kan utvecklas. Viktiga aktörer i sammanhanget kan vara ungdomsmottagningar, stödcentrum för unga brottsoffer, elevhälsan samt rättsväsendet.

När det gäller unga och våld spelar det allt mer digitaliserade medielandskapet och utvecklingen av digitala plattformar en stor roll. En hållbar digitalisering behöver bidra till en jämställd samhällsutveckling, jämställdhet och mångfald inom de branscher och områden där nya digitala lösningar utvecklas.

Jämställdhetsmyndigheten kan ha en viktig roll att fylla i regeringens digitaliseringspolitik.

Jämställdhetsmyndigheten ser även behov av att i högre grad koppla arbetet mot kommersialisering och exploatering av kvinno- och flickkroppen till ett arbete med maskulinitetsnormer. Att motverka stereotypa föreställningar av pojkar och män i såväl media och reklam som i samhället i stort är en viktig del i arbetet med att öka pojkars och mäns möjligheter att bryta mot starka normer och snäva mansroller. Jämställdhetsmyndigheten har en viktig roll att fylla i det arbetet.

Jämställdhetsmyndigheten ser även ett behov av att arbeta vidare med frågan om hur digitalisering kan påverka hur våld i ungas partnerrelationer utövas, samt kopplingar mellan våld i ungas partnerrelationer, sexuella trakasserier och pornografi. Även frågan om hur digitalisering kan användas för att förebygga våldet behöver belysas ytterligare.

3.5 INTERNATIONELLT ERFARENHETSUTBYTE

Ett sätt att utveckla arbetet är internationell samverkan och kunskapsutbyte inom det våldspreventiva fältet. Det våldsförebyggande arbetet med barn och unga är fortfarande ett nytt fält. I flera av WHO:s skrifter om våldsprevention understryks behovet av att kollektivt samla in och dela erfarenhetsbaserad kunskap. Detta i syfte att bidra både till såväl lokal som nationell och global kunskapsutveckling kring vad som är ett verkningsfullt våldsförebyggande arbete.

Jämställdhetsmyndigheten avser även att fortsatt medverka i och initiera internationella erfarenhetsutbyten inom det våldsförebyggande området.

3.6 BARN OCH UNGAS RÖSTER

Jämställdhetsmyndigheten vill slutligen påpeka vikten av det arbete som påbörjats med att involvera målgruppen unga i egenskap av experter. Myndigheten har både i dialogträffar och expertmöten erbjudit unga en möjlighet att medverka som experter. Många av de erfarenheter som gjorts under dessa dialoger har blivit utgångspunkten i det vidare arbetet. Detta gäller särskilt gruppen unga män och pojkar i en hederskontext.

Med Barnkonventionen som utgångspunkt ser myndigheten det som helt grundläggande att barn och ungas erfarenheter och kunskap tas in tidigt i processer. I myndighetens fortsatta strategiska arbete kommer flera målgrupper att involveras i kunskapsinhämtning liksom i genomförandet av uppdrag och uppföljning. Ett eget utrymme kommer att ges flickor på grund av deras särskilda utsatthet och erfarenheter.

Jämställdhetsmyndigheten kommer aktivt arbeta för att alla barn och unga som berörs av myndighetens arbete mot mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och prostitution och människohandel inkluderas i arbetet med barnkonventionen i praktiken. Det arbetet kommer att bli en grundläggande utgångspunkt i det fortsatta våldspreventiva arbetet.

Satsningar på utveckling av ett våldsförebyggande arbete med barn och unga innebär ett arbete med att leva upp till Sveriges internationella åtaganden enligt FN:s konvention om barnets rättigheter.

BILAGOR

Bilaga A. Jämställdhetsmyndighetens publikation *Våldsförebyggande arbete. Sammanställning av Jämställdhetsmyndighetens enkät avseende nationellt arbete med våldsprevention.*

Bilaga B. Jämställdhetsmyndighetens publikation *Varaktig framgång istället för projekt. Nordiska erfarenheter av våldsförebyggande arbete.*

Bilaga C. Jämställdhetsmyndighetens publikation *Samtal pågår om hedersrelaterat våld och förtryck*

Bilaga D. *Dokumentation från nationellt dialogmöte om föräldraskapsstöd och våldsprevention*

Bilaga E. Jämställdhetsmyndighetens publikation *Inget att vänta på – handbok för våldsförebyggande arbete*